

Määräisyys ja objektin sijojen ja verbin konjugaation vaihtelu mordvalaiskielissä

MARIANN BERNHARDT

Väitöksenalkajaisitelmä Turun yliopistossa 10. joulukuuta 2021

Väitöskirjassani tarkastelin mordvalaiskielten, ersän ja mokšan, kahta erityispiirrettä: määräisyyttä ja objektin merkitsemisen vaihtelua. Määräisyys on keskeisessä asemassa mordvalaiskielten kieliopissa, sillä se vaikuttaa nominin taivutusluokkaan ja transitii-visissa lauseissa myös objektin sijaan ja verbin konjugaation vaihteluun. Määräisyys on ensisijaisesti kieliopillinen kategoria, joka merkitsee, että nominin referentti on kuulijalle tuttu (Lyons 1999: 275–278; Becker 2019: 76). Määräisyyden ilmaisemiseen käytetään mordvalaiskielissä määräistä artikkelia. Objektin merkitsemisen vaihtelun alla käsittelen sekä objektin sijojen että verbin konjugaation vaihtelua. Transitiiivisissa lauseissa sellaiset nominaaliset objektit, joiden referentti on kuulijan tunnistettavissa, ovat genetiivissä, ja niiden kanssa verbi voi olla objektikonjugaatiossa. Epämääräiset objektit ovat puolestaan nominatiivissa, ja niiden kanssa verbi ei voi kongruoida. (Alhoniemi 1991; Bartsens 1999: 175–176.)

Määräisyyttä ja objektin merkitsemistä on tutkittu mordvalaiskielissä aiemmin. Yksityiskohtainen esitys on kuitenkin puuttunut mordvalaiskielten kielioppi-kuvauksista. Avoimia kysymyksiä olivat, mitä määräisyys tarkoittaa taivutusluokan vaihtelun, objektin sijojen vaihtelun ja verbin kongruoinnin kannalta, onko määräisellä taivutuksella muitakin funktioita tunnettuuden ilmaisemisen lisäksi ja mitkä tekijät vaikuttavat verbin konjugaation vaihteluun määräisyyden lisäksi. Väitöskirjani tavoitteena oli tarkastella huomion ulkopuolelle jääneitä sanaluokkia ja verbiryhmiä, jotta saisin kokonaisvaltaisemman kuvan määräisen taivutuksen funktioista ja objektin sijojen ja verbin konjugaation vaihtelun kriteereistä.

Olen yksi niistä harvoista, joille avautui mahdollisuus opiskella mordvalaiskieliä äidinkielisten opettajien kursseilla. Ersän kieltä aloin opiskella jo Turussa, ja innostuin heti kielen monimutkaisuudesta ja varsinkin objektin sijojen vaihtelusta. Päätin kirjoittaa pro gradu -tutkielmani ersän genetiivi- ja inessiiviobjekteista. Lopulta tutkiel-

mani aihe herätti minussa enemmän kysymyksiä kuin mihin sain vastauksia. Oli selvää, että tutkimusta on jatkettava, ja aloin suunnitella tohtoriopintojani.

Vasta maisteriopintojeni päätyttyä sain mahdollisuuden lähteä vaihtoon Venäjälle ja opiskella ersän ja mokšan kieltä Saranskissa, Mordovian pääkaupungissa. Opiskelin molempia kieliä sekä minulle räätälöidyillä yksityistunneilla että yhdessä äidinkielisten opiskelukaverien kanssa, jotka eivät lakanneet ihmettelemästä, miksi ulkomaalainen tutkija on niin kiinnostunut heidän kielestään. Joka tapauksessa sain äidinkielisiltä puhujilta paljon tukea oppiakseni sekä ersää että mokšaa mahdollisimman hyvin, ja he ovat auttaneet minua aineiston käsittelyn kanssa koko väitöskirjaprojektini aikana.

Väitöskirjani aihe on muuttunut useaan otteeseen alkuperäiseen suunnitelmaan nähden. Ensimmäinen suuri muutos oli tarkastelun laajentaminen mokšan kieleen. Jo heti ensimmäisillä mokšan tunneilla huomasin, kuinka kieli eroaa ersästä ja miten se jää usein ersän kielen varjoon. Otin tavoitteekseni tarkastella molempia tasapainoisesti, mikä lisäsi omaa työtäni valtavasti. Aineistoa oli käsiteltävä kaksinkertainen määrä, koska tarkasteltavia kieliä oli myös kaksi. Päätöstäni en kuitenkaan katunut, sillä usein kahden kielen aineistot täydensivät hyvin toinen toistaan. Tutkimuksessani kiinnitin huomiota sekä näiden kahden läheisen sukukielen samankaltaisuuksiin että niiden eroihin. Välttääkseni toistoa käsittelem kahdessa osatutkimuksessa molempia kieliä yhdessä (Bernhardt 2019; 2020a). Ainoastaan kolmas osatutkimus (Bernhardt 2020b) keskittyy pelkästään ersään, sillä tässä osatutkimuksessa käsittelemäni ilmiö eroaa huomattavasti kahdessa kielessä, ja siksi molemmat kielet vaativat oman lähestymistavan.

Opintojeni aikana huomasin useaan otteeseen, että mordvalaiskielten kielioppi-kuvaukset ovat puutteellisia ja ylimalkaisia. Kiinnitin huomiota pieniin yksityiskohtiin aineistossa, josta löytyi sellaisia rakenteita, joiden ei olisi pitänyt kielioppi-kuvausten mukaan olla olemassa. Muutin tutkimuskysymystäni, ja annoin aineiston ohjata tutkimustani ja valita artikkelini aiheet. Päädyin tätä kautta erilaisille sivupoluille, ja jouduin usein pohtimaan, miten sidon keskenään erilaiset artikkelit yhteen lopullisessa työssä. Jatkoin kuitenkin työtäni, ja toivoin, että kun aika koittaa, ratkaisukin varmaan löytyy.

Ensimmäisten erityispiirteiden joukossa kiinnitin huomiota määräisen taivutuksen käyttöön erisnimien yhteydessä. Kieliopeissa usein mainitaan, että erisnimet ovat tavallisesti perustaivutuksessa eli määräisyyden suhteen tunnusmerkittömässä taivutusluokassa, koska ne viittaavat lähtökohtaisesti tunnistettaviin referentteihin, ja siksi niiden määräisyyttä ei tarvitse erikseen ilmaista (Tihonova 1980: 215; Bartens 1999: 73). Aineistossani oli kuitenkin nimiä määräisessä taivutuksessa, mikä herätti kiinnostukseni.

Erisnimistä kirjoittamani artikkeli (Bernhardt 2019) jäi melko keskeneräiseksi laajuudestaan huolimatta. Ongelmia aiheutti nimenomaan se, että aihe on jäänyt pitkälti tutkimatta aikaisemmin, ja siksi aineiston rajausta oli vaikeaa suunnitella etukäteen. On nimittäin monta erityyppistä erisnimeä, jotka käyttäytyvät määräisen taivutuksen suhteen eri tavalla. Joka tapauksessa tutkimuksessani on merkittäviä löytöjä määräisen taivutuksen käytöstä, ja se antaa hyvän pohjan tuleville tutkimuksille.

Keskeisimpiä havaintojani oli se, että henkilön- ja paikannimet eroavat toisistaan määräisen taivutuksen käytön suhteen. Henkilönnimien taivutusluokan vaihtelun kriteerit eroavat ersässä ja mokšassa. Ersän kirjakielessä henkilönnimet esiintyvät vain to-

della harvoin määräisessä taivutuksessa, ja näissä tapauksissa nimen kieliopillinen ympäristö vaikuttaa taivutuksen valintaan. (Bernhardt 2019: 11–15.) Mokšassa henkilönimet ovat useammin määräisessä taivutuksessa kuin ersässä. Määräisen taivutuksen käytön kriteerit vaikuttavat eroavan eri tekstinäytteissä. Koska tekstinäytteiden välillä oli selkeä ero, selvitin myös kirjailijan tai tarinankertojan taustan. Tämän perusteella vaikuttaa siltä, että määräisen taivutuksen käytön kriteerit eroavat eri mokšalaisalueilla. Niissä tekstinäytteissä, joiden kirjoittaja on peräisin mokšan länsimurteiden alueelta, informaatorakenne näyttää olevan määräisen taivutuksen käytön taustalla: nimi on määräisessä taivutuksessa, mikäli se ei ollut puheenaiheena juuri välittömässä kontekstissa. Muissa tekstinäytteissä tietyt nimet ovat aina määräisessä taivutuksessa, mutta en löytänyt sellaisia yhteisiä kriteerejä nimien taivutuksen valintaan, jotka pätsivät näihin tekstinäytteisiin. (Mts. 15–25.)

Paikannimien taivutuksen valinnan kriteerit ovat melko samankaltaisia molemmissa kielissä. Kieliopillisissa funktioissa eli subjektina, objektina ja epäsuorana objektina paikannimet taivutetaan määräisessä taivutuksessa. Semanttisissa funktioissa eli paikan adverbialeina ne ovat pääsääntöisesti perustaivutuksessa. (Bernhardt 2019: 35–60.)

Erisnimien jälkeen kiinnitin huomiota tiettyihin verbiryhmiin ja etenkin havaitsemisverbeihin. Havaitsemisverbit ovat aistihavaintoverbien kuuluva verbiryhmä ja kuvaavat sellaista asiaintilaa, jossa agentti ei toimi tahdonalaisena (Viberg 1984, 2008). Alkuperäistä artikkelisuunnitelmaani en enää muista, koska pian kävi selväksi, että aihe olisi hyvä pilkkoa pienempiin osiin. Tässä vaiheessa minulla oli jo aika pitkä luonnos havaitsemisverbien konjugaation vaihtelun kriteereistä.

Toisen osatutkimukseni (Bernhardt 2020a) aiheeksi muodostui pronominiobjektien merkitsemisen vaihtelu. Tarkastelin siis pronomineja, jotka esiintyvät havaitsemisverbien objekteina. Havaitsemisverbien pronominiobjektit tuntuivat luontealta aiheenrajuukselta, koska aikaisempien tutkimusten mukaan havaitsemisverbien konjugaatio ei vaihtele yhtä usein kuin muiden verbiryhmien kohdalla (Markov 1964: 71–74; Alhoniemi 1994: 147–148; Cypkajkina 2007: 60–61). Tarkastelin siis sekä objektin sijojen vaihtelua että sitä, millaisten objektien kanssa verbi voi kongruoida.

Aiemmin ei ole tutkittu mordvalaiskielten pronomineja objektin funktiossa, mutta on todettu, että ne noudattavat yleisnimitystä eroavia sääntöjä (Grünthal 2008: 224). Pronominin viittaavat joko lähtökohtaisesti tunnistettaviin tai epämääräisiin referentteihin. Tunnistettaviin referentteihin viittaavia pronomineja ovat persoona-, demonstratiivi-, refleksiivi-, resiprookki-, relatiivi- ja universaaliset kvanttoripronominin, ja lähtökohtaisesti epämääräisiin referentteihin viittaavia ovat interrogatiivi- ja indefiniittipronominin. Artikkelissani selvitin, että määräisyyden lisäksi elollisuuskin vaikuttaa objektin sijojen vaihteluun, koska myös elollisviitteiset indefiniitti- ja interrogatiivipronominin ovat perustaivutuksen genetiivissä objektina eli samassa sijassa kuin persoonapronominin ja demonstratiivipronominin. Elotonviitteinen indefiniitti- ja interrogatiivipronomini on sen sijaan nominatiivissa objektina eli samassa sijassa kuin muutkin epämääräiset objektit. (Bernhardt 2020a: 47–49, 53–56.)

Aineiston pohjalta näyttää siltä, että verbi voi kongruoida vain sellaisten määräisten objektien kanssa, jotka ovat genetiivissä. Verbin kongruointi resiprookkipronominien kanssa on kuitenkin rajoitettua (Bernhardt 2020a: 45–47). Lisäksi verbi voi kongruoida

elollisviitteisten indefiniitti- ja interrogatiivipronominien kanssa, mutta tässä tapauksessa pronominin referentti tulkitaan tunnettuun joukkoon kuuluvaksi (mas. 47–49, 53–56).

Havaitsin myös, että ersä ja mokša eroavat merkittävästi toisistaan määräisten objektien konjugaation valinnassa. Mokšassa miltei kaikki havaitsemisverbit olivat objektikonjugaatiossa määräisen objektin kanssa, mutta ersässä huomattava osa näistä verbeistä oli subjektikonjugaatiossa (Bernhardt 2020a: 32). Tästä syystä kolmannen artikkelin aiheeksi valikoituivat ersän havaitsemisverbit ja niiden konjugaation vaihtelu määräisten objektien kanssa.

Ersän aineistosta kävi ilmi, että konjugaation vaihtelu on kytköksissä aspektuaalisiin oppositioihin. Preesensissä joka kolmas verbi on subjektikonjugaatiossa, kun puolestaan menneen ajan muodossa subjektikonjugaation käyttö on paljon harvinaisempaa (Bernhardt 2020b: 34–35). Subjektikonjugaatiota käytetään vain sellaisissa tapauksissa, joissa verbin ilmaisemalla toiminnalla ei ole selkeää alku- eikä loppupistettä. Näissä tapauksissa voidaan käyttää myös objektikonjugaatiota, mutta ero konjugaatioiden välillä on se, että subjektikonjugaatio ei voi esiintyä sellaisessa kontekstissa, joka implikoi muutoksia asiointilaan. Subjektikonjugaatiota käytetään usein myös sellaisten asiointilojen kuvaamiseen, joissa joko havaitsija tai havaittava ei ole läsnä tai joissa ilmaistaan toistuvia havaintoja. Subjektikonjugaatio korreloi siis rajoittamattoman aspektin kanssa. Objektikonjugaatio ilmaisee aina jollakin tavalla konkreettisempaa asiointilaa, ja sen käyttö korreloi rajoitetun asiointilan ilmaisemisen kanssa. (Mas. 35–45.)

Väitöskirjani koostuu siis kolmesta hyvin erilaisesta aiheesta, mutta kaikki käsittelevät määräisyyttä ja objektin merkitsemistä eri lähtökohdista. Käsiteltävä aihe on hyvin laaja, ja siksi olen jokaisessa artikkelissa ajautunut sivupoluille, jotka jäivät monesti selvittämättä. Työ määräisyyden ja objektin merkitsemisen alalla ei siis ole vielä valmis, vaan aihetta on syytä tutkia eteenpäin. Toivottavasti väitöskirjani antaa tulevaisuuden tutkimukselle hyvän lähtökohdan.

Lähteet

- ALHONIEMI, ALHO 1991: Zur Kasuskennzeichnung des Objekts im Mordwinischen. – *Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja* 3 s. 18–30.
- 1994: Zur Verwendung der Objektkonjugation im Mordwinischen. – Lars-Gunnar Larsson (toim.), *Laponica et uralica: 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium 20.-23. April 1994*. Studia Uralica Uppsaliensia 26 s. 145–152. Uppsala: Acta Universitatis Uppsaliensis.
- BARTENS, RAIJA 1999: *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 232. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- BECKER, LAURA 2019: *Articles in the world's languages*. Väitöskirja. Leipzig: Leipzigin yliopisto.
- BERNHARDT, MARIANN 2019: Definiteness marking on proper nouns in Mordvin. – *Ural-Altische Jahrbücher* 27 s. 1–70.
- 2020a: Encoding definiteness on pronominal objects in Mordvinic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 65 s. 25–61.
- 2020b: The variation of conjugation types in Erzya perception verbs. – *Folia Uralica Debrenciensia* 27 s. 21–48. <https://doi.org/10.33339/fuf.97179>.

- СУРКАЈКИНА = Цыпкайкина, В. П. 2007: *Темпоральность в мордовских языках и принципы ее описания*. Саранск: Издательство Мордовского университета.
- GRÜNTHAL, RINO 2008: Transitivity in Erzya Mordvin. – András Bereczki, Márta Csepregi & László Klima (toim.), *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére* s. 219–239. *Urálisztikai tanulmányok* 28. Budapest: ELTE Finnugor Tanszék.
- LYONS, CHRISTOPHER 1999: *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MARKOV = Марков, Ф. П. 1964: Функции объектного спряжения мордовского глагола. – E. Pajusalu-Adler (toim.), *Töid läänemeresoome ja volga keelte alalt. Труды по прибалтийско-финским и волжским языкам* s. 69–85. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- ТИХОНОВА = Тихонова, Т. М. 1980: Категория определенности – неопределенности. – Д. В. Цыганкин (toim.), *Грамматика мордовских языков* s. 209–219. Саранск: Мордовский государственный университет имени Н. П. Огарева.
- VIBERG, ÅKE 1984: The verbs of perception. A typological study. – *Linguistics* 21 s. 123–163. <https://doi.org/10.1515/ling.1983.21.1.123>.
- 2008: Verbs of perception. – Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher & Wolfgang Raible (toim.), *Language typology and language universals. Vol. 2* s. 1294–1309. Berlin: De Gruyter.

Mariann Bernhardt: *Määräisyys ja objektin merkitseminen mordvalaiskielissä*. *Annales Universitatis Turkuensis. Sarja B Humaniora* 558. Turku: Turun yliopisto 2021. Artikkelimuotoisen väitöskirjan johdanto on luettavissa osoitteessa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8639-2>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@utu.fi